

О.В. ДРАЧОВ. МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ПОЛЬЩІ У 1921 – 1989 РОКАХ

Досліджено проблеми співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права у правовій системі Польщі у період від відновлення незалежності Польщі у період після Першої світової війни і до початку демократичних перетворень у країні у 1989 році.

Ключові слова: міжнародне право, Польща, Конституція 1921 року, Конституція 1935 року, Конституція ПНР, міжнародний договір.

Исследовано проблемы соотношения международного и внутрисоциального права в правовой системе Польши в период от восстановления независимости Польши во время после Первой мировой войны и до начала демократических преобразований в стране в 1989 году.

Ключевые слова: международное право, Польша, Конституция 1921 года, Конституция 1935 года, Конституция ПНР, международный договор.

This article is devoted to study of problem of correlation between international and domestic law in the legal system of Poland in a period from proceeding in independence of Poland in period after the First World War and to beginning of democratic transformation to the country in 1989 year.

Key words: international law, Poland, Constitution of 1921 year, Constitution of 1935 years, Constitution of PNR, international agreement.

Проблема співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права є актуальною для всіх членів міжнародного співтовариства, включаючи Україну. Ця проблематика є настільки важливою, що досягла широкого і всебічного дослідження у наукових працях представників як вітчизняної, так і зарубіжної доктрини міжнародного права, про що свідчить велика кількість наукових публікацій з цього питання. З іншого боку, процеси глобалізації зближують правові системи між собою. Добрим прикладом є зростаюча співпраця України з Польщею, яка обгрунтована спільними історичними, культурними цінностями і територіальним становищем цих держав. Крім того, польська юридична практика і література з питань міжнародного права, а особливо щодо проблем співвідношення цих двох систем права, має досить глибоке коріння. Отже, вивчення історичного досвіду співвідношення міжнародного права з національним, а також поглядів польських міжнародників і конституціоналістів має важливе наукове і практичне значення.

Початок ХХ ст. створив для багатьох народів можливість побудови суверенних, демократичних держав, що, у свою чергу, стали активними учасниками міжнародного співтовариства. Серед цих держав особливо треба відмітити Польщу, що на підставі декрету, який був виданий Регентською Радою з 22 листопада 1918 р. про передачу всієї влади в країні Юзефу Пілсудському¹ відновила свою державну незалежність. Проте цей декрет не визначав компетентних органів щодо укладення міжнародних договорів. Наступна ухвала Сейму з 20 лютого 1919 р. про продовження повноважень Глави Держави Ю. Пілсудським² (так звана мала конституція), також чітко не зазначала хто має компетенцію щодо укладення міжнародних договорів. Однак слід підкреслити, що в цей період Польщею

© ДРАЧОВ Олексій Вікторович – аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

було підписано ряд важливих міжнародних угод: Версальський мирний договір від 28 червня 1919 р., а також угода щодо статусу національних меншим між державами-союзниками та Польщею від 28 червня 1919 р. Висловлення згоди на обов'язковість цих міжнародних договорів відбувалося Главою Держави у формі ратифікації, на підставі норми вищезгаданої ухвали Сейму, що містила положення: «Глава Держави є представником Держави». Проте вже тоді представниками польської доктрини висловлювалася думка про те, що міжнародні договори, які становлять найвищий інтерес для держави, не можуть укладатися без згоди Сейму³. Таким чином, як зазначає Р. Квечень, – «укладення міжнародних договорів складалося з двох етапів: уповноваження Сейму на укладення договору, що міститься у законі і акту ратифікації Глави Держави»⁴.

Наступним кроком у практичному розв'язанні питання про порядок укладення міжнародних договорів було прийняття Конституції Другої Речі Посполитої 17 березня 1921 р.⁵, у якій стаття 49 була сформульована так: «Президент укладає міжнародні договори з іншими державами і сповіщає про них Сейм». Параграф 2 статті 49 вказував на те, що для ратифікації певної категорії договорів Президент повинен отримати попередню згоду Сейму. Цей обов'язок відносився до таких договорів, як торгівельні, митні, договори, що на постійній основі зобов'язують державу до фінансових витрат, договори, що мають юридичні норми, які зобов'язують громадян, договори, які стосуються зміни державних кордонів, а також союзних договорів*. На практиці Сейм давав згоду у формі закону, що згідно зі статтею 35, також передбачало участь Сенату в укладенні міжнародних договорів⁶.

Наступна Конституція від 23 квітня 1935 р.⁷ зберегла положення попередньої щодо укладення міжнародних договорів. Згідно з пунктом g статті 12 «Президент укладав і ратифікував угоди з іншими державами». Стаття 52 пункт 1 містила каталог договорів, укладення яких вимагало згоди парламенту. Цей каталог фактично повторював попередній. Варто зазначити, що з огляду на встановлення пунктом 1 статті 31 Конституції положення, відносно виключної компетенції Сейму у сфері законотворення, у доктрині висловлювалася слухна думка про те, що міжнародні договори, які стосуються справ пов'язаних із законотворчою матерією, повинні також вимагати попередньої згоди парламенту⁸. З огляду на те, що парламент приймав безпосередню участь у процесі ратифікації, доктрина і судочинство поділяли думку про те, що ратифікований і оприлюднений міжнародний договір у внутрішньодержавному праві має статус закону, що означає трансформацію міжнародного договору**⁹. Підтвердженням цієї тези було кілька рішень Верховного Суду Польщі, зокрема рішення від 14.12.1928 р. в якому суд ствердив, що «(...) трактат який було ратифіковано і оголошено (...) стає законодавчим актом, що має чинність в відносинах внутрішньодержавних»¹⁰. Подібні висновки Верховний Суд зробив і у рішенні від 23.10.1929 р., у якому зазначив, що «конкордат з Апостольською Столицею, ратифікований владою згідно з положеннями

* Варто зазначити, що згідно зі статтею 114 § 2, до таких угод треба віднести також конкордат із Апостольською столицею.

** Проте був також погляд, що заперечував трансформації наприклад *Makowski J. O powstaniu normy traktatowej // Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Sociologiczny. – T 2. – Poznac 1936. – S. 321; Melec A.C. Le droit des et le systeme du droit polonais. – Fribourg 1945.*

Конституції (ст. 49) і оприлюднений в Щоденнику Законів є не тільки міжнародним договором, але і законом, що має юридичну силу у внутрішньому законодавстві»¹¹.

Необхідно зазначити, що судочинство і доктрина також поділяли думку про вимогу офіційного оприлюднення міжнародного договору, яка є другим, крім ратифікації, необхідним елементом застосування міжнародного права у національному. Як зазначає А. Вирозумська, – «апеляційний суд у Кракові в рішенні від 2.3.1921 р. ствердив, що не підписання договору, але його оголошення становить джерело права для приватно-правних відносин»¹². Серед представників доктрини, що вважали офіційне оприлюднення за момент від якого починається застосування міжнародного договору у внутрішньому праві були Л. Єхрліх, В. Вехр, С. Березовський тощо***.

Отже з огляду на перетворення міжнародного договору у норму національного права у вигляді закону, як зазначає К. Скубішевський, створює два наслідки, що є важливими для національного права. Передусім, це питання щодо колізії між нормами міжнародного договору і законом, а також набуття самостійності тракту, як джерела національного права¹³.

Як зазначала доктрина, конфлікт між цими нормами вирішувався завдяки класичним засадам: *lex posterior derogat legi priori*, *lex specialis derogat legi generali* (не завжди договір буде *lex specialis* по відношенню до закону)¹⁴. Таким чином, договір, що був укладений після ухвалення закону, мав по відношенню до нього першість в застосуванні¹⁵. Так, Найвищий Адміністративний Трибунал у рішенні від 30.01.1931 р. застосував засаду *lex posterior derogat legi priori* ствердивши, що норми-розпорядження, що суперечили прийнятому пізніше міжнародному договору, втратили юридичну силу¹⁶. Таким чином, це рішення не тільки вказало нам на можливість пріоритету у застосуванні договору, але і на можливість скасування акту, що йому суперечить. У зв'язку з цим, як влучно зауважує К. Скубішевський, – «взаємне анулювання норм, що мають такий самий ранг є можливим лише в спільній для них системі права і свідчить про включення норми міжнародного договору до даної системи»¹⁷. Проте застосування цих засад має свої слабкі сторони¹⁸, відтак у випадку конфлікту між договором і пізніше прийнятим законом першість мав остатній, що було підтверджено рішенням Найвищого Суду від 28 жовтня 1927 р., у якому Суд зазначив, що «Суд не може скасувати юридичну силу закону з огляду на її удавану суперечливість з міжнародним договором, оскільки ця суперечливість зобов'язала би державу тільки до скасування цього закону у міжнародній площині. Проте у жодному разі не уповноважує суд до відмови застосування з огляду на його можливу суперечливість з міжнародними зобов'язаннями»¹⁹. Зазначене рішення ще раз підкреслює тезу про те, що міжна-

---

*** Ehrlich L. Prawo narodyw. – Lwyw 1932. – S. 23-24 Стверджував: «на підставі існуючого в Польщі припущення трактат стає внутрішньодержавним правом завдяки оголошенню його у Щоденнику Законів, або на підставі оголошення після надання законодавцем уповноваження до ратифікації». Так само стверджував Wehr W. Prawo zawierania umyw miedzynarodowych. – Warszawa 1925. – S. 86. Проте С. Березовський, хоча і підтримував тезу про застосування міжнародного договору у внутрішньому праві на підставі оголошення в офіційному щоденнику, але не погоджувався щодо перетворення міжнародної норми у норму національну. Berzowski C. W sprawie istoty umowy miedzynarodowej // Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne. – Krakow, 1936. – T XXX. – S. 238-239.

родні договори були інтерпретовані судами, як закони із усіма можливими наслідками, а особливо щодо відділення юридичної сили міжнародного договору у міжнародній сфері від його юридичної сили у внутрішньодержавному праві²⁰.

При розгляді другого питання відносно наслідків трансформації, що виражається у зміні юридичної природи міжнародної норми, варто зазначити, що міжнародна норма, яка була трансформована у національну, втрачала свою юридичну силу не в наслідок припинення її дії у міжнародній площині, а внаслідок оголошення цього факту у Щоденнику Законів. Характерним з цього приводу є рішення Найвищого Адміністративного Трибуналу від 15 травня 1931 р. у справі дії польсько-грецької торгівельної угоди 1925 року у якому він вказав, що навіть зважаючи на той факт, що міжнародний договір втратив свою юридичну силу у міжнародній площині з огляду на те, що Греція вийшла з нього 1 вересня 1928 р., проте як норма національного права, він припинив свою дію тільки на підставі офіційного оприлюднення цього факту у Щоденнику Законів від 17 червня 1929 р.²¹

Досить цікавим також було питання щодо дії конкордату між Польщею і Апостольською Столицею, що був підписаний 10 лютого 1925 р. і ратифікований та офіційно оприлюднений у Щоденнику Законів²². Ухвалою від 12 вересня 1945 р. Рада Міністрів постановила, що «конкордат підписаний між Польщею та Апостольською Столицею перестає зобов'язувати». Проте офіційного оприлюднення в Щоденнику Законів не відбулося. З огляду на це, Апеляційний Суд в Познані, у рішенні від 18 серпня 1946 р. прийняв тезу про те, що конкордат надалі зобов'язує як закон у внутрішньому праві. Суд звернув увагу на те, що конкордат був ратифікований за згодою вираженою в законі від 23 квітня 1925 р.²³, і при цьому цей закон не був скасований. Ухвала Ради Міністрів не була оголошена у формі і порядку встановленому для скасування нормативних актів такого рангу, тобто не було офіційного оприлюднення в Щоденнику Законів²⁴.

Таким чином, аналіз доктрини**** і судочинства свідчить про те, що в практиці Другої Речі Посполитої переважала доктрина трансформації міжнародних норм у внутрішньодержавні.

Після Другої Світової війни доктринальні положення щодо співвідношення і практичного застосування міжнародного права у національному, отримали інший напрямок. Наприклад, Ю. Маковський, в запропонованому ним проєкті Конституції ПНР стверджував, що «відома є в науці дискусія, чи трактат стоїть вище, нарівні або нижче від закону, чи в разі суперечливості скасовує його, а також як повинен поступити суддя в разі коли трактат і закон, регулюючи те саме правовідношення, вступають із собою у колізію (...), тому пропоную, включення такої норми: «Трактати належним чином ратифіковані і опубліковані стоять вище від законів (...)». Ця норма вирішила би сумніви щодо застосування трактатів

**** Однак треба звернути увагу на те, що як вже зазначалося вище виражалися погляди, які заперечували трансформації.

***** Колегіальний орган державної влади в соціалістичних країнах, утворений за зразком Верховної Ради СРСР. У роках 1952-1989 Рада Держави виконувала обов'язки колегіального глави держави (еквівалент президента) а також забезпечувала безперервну працю верховного державного керівництва у зв'язку з сесійним ладом праці Сейму.

***** Цей порядок було встановлено ухвалою Ради Держави № 50/59 від 23.12.1959 р.

судами»²⁵. Ця теза свідчить про те, що представники доктрини поступово відходили від теорії трансформації на користь теорії безпосереднього застосування міжнародного договору. Щоправда, запропонований проект Конституції не набув офіційного визнання.

Конституція Польської Народної Республіки (ПНР), яка була ухвалена 22 липня 1952 р., кардинально змінила відношення до міжнародного права і його дію у внутрішньодержавному правопорядку. Проте, так само, як і попередні конституції, не встановила чітких положень з цього питання. Важливо відмітити, що на практиці Сейм перестав ухвалювати ратифікаційні закони. Таким чином, процедура укладення міжнародного договору була наступною. Рада Міністрів приймала рішення щодо укладення міжнародного договору, це рішення вона мала сповістити до президії Сейму. У свою чергу, Рада Держави**** ратифікувала цей договір без будь якого обговорювання і затвердження цього договору Сеймом*****. Одним з прикладів цього є ратифікація конституції МОП²⁶, що як зазначає С. Казімерчик, відбувалася з виключенням Сейму з цієї процедури²⁷.

Загалом можна стверджувати, що у польській доктрині міжнародного права була велика розбіжність у поглядах щодо співвідношення норм двох систем права. Попри неясність, що впливає з норм конституції, більшість авторів були схильні вважати, що ратифіковані та офіційно оприлюднені міжнародні договори мають застосування *ipso vigore*, а державні органи мають обов'язок застосовувати ці міжнародні договори надаючи їм перевагу перед нормами національного права²⁸. Деякі автори стверджували першість внутрішньодержавного права незалежно від міжнародних зобов'язань²⁹. Проте були і інші погляди. Так, С.Є. Нахлік вбачав в акті ратифікації Радою Держави трансформацію³⁰, а Г. Рисяка стверджував трансформацію у внутрішньодержавне право на підставі офіційного оприлюднення міжнародного договору³¹.

Однак, як зазначалося вище, переважною більшістю представників доктрини підкреслювався факт, що ратифіковані міжнародні договори перестали бути трансформованими у внутрішньодержавні акти. К. Скубішевський з цього приводу стверджував, що «міжнародний договір ратифікований з часу набуття чинності конституції 1952 р. не підлягає трансформації, не стає законом і перестав бути джерелом національного права. Щоправда, він зобов'язує державу, проте не завжди відомо, яке його місце у внутрішньому правопорядку. Ця неясність погано впливає на застосування міжнародних договорів щодо індивідів і можливість індивідів спиратися на права, що випливають з міжнародного договору»³². Теза про те, що міжнародні договори не підлягають трансформації була підтримана і судочинством. Так, Найвищий Суд у рішенні від 25 серпня 1987 р. стверджував, що «(...) у світлі приписів нашої Конституції бракує підстав вважати, що з моменту ратифікації настає трансформація міжнародного права у внутрішнє право або принаймні, що таку трансформацію можна вивести з відсутності такого припису права. (...) Якщо взяти до уваги той факт, що компетенція до прийняття законів належить тільки Сейму, ратифікація міжнародно-правових норм Радою Держави, не є актом трансформації їх у норми внутрішньодержавні, але це є тільки зобов'язання до такої трансформації, яка лежить у компетенції Сейму»³³.

Відсутність трансформації та інкорпорації міжнародних договорів, що надає їм чітку позицію і характер закону, як частини внутрішнього права³⁴, а також брак чітких настанов конституції з питань регулювання місця міжнародного права та його ролі у національному правопорядку, спричинило такий стан, в якому судові органи спеціально не застосовували міжнародні договори. Наука права намагала-

ся усунути ці неясності в конституційному праві і окреслити місце міжнародного права у національному правопорядку³⁵. Відтак, в 60-х роках С. Розмарин сформулював доктрину дії міжнародних договорів *ex proprio vigore*, в якій він стверджував, що «згідно з концепцією, прийнятою польським конституційним законодавцем та згідно з встановленою практикою всіх головних державних органів, міжнародні угоди ратифіковані Польщею повинні мати юридичні наслідки у внутрішніх взаємовідносинах *proprio vigore*». Проте, як далі зазначає автор, «застосування міжнародного договору у внутрішніх стосунках може бути обумовлене деякими обставинами, зокрема тільки міжнародний договір ратифікований Радою Держави і офіційно оприлюднений в Щоденнику Законів може мати юридичну силу у внутрішньому праві в галузях застережених для закону або урегульованих законом»³⁶. Ця конструкція імплементації міжнародних договорів була своєрідним «аварійним виходом», а сам термін «власна сила» не можна розуміти дослівно, так ніби то міжнародне право само собі надає юридичну силу у внутрішньодержавних відносинах. Професор С. Розмарин в своїх міркуваннях не дав чіткого визначення цього поняття і не з'ясував в позитивному значенні в чому має полягати «власна сила» договору у внутрішніх відносинах. Проте, як зазначає Р. Квечень, зрозуміло значення цього терміну в аспекті негативному, тобто міжнародний договір діє в державі як міжнародно-правовий акт, так як він не був ні інкорпорований, і не був трансформований у національне право³⁷.

Слабкість цієї конструкції полягала у спробі виведення її з волі законодавця, і як правильно стверджував К. Скубішевський, – «воля законодавця в цьому питанні нам невідома. Маємо справу з недоліком в конституційному праві і завдяки інтерпретації спробуємо її усунути»³⁸. Подібно писав А. Васильківський, – «конструкція *proprio vigore* мала характер чисто спекулятивний і як така, мало надавалася як підстава для судів і інших органів, що застосовують право, виконуючи головним чином функцію презентаційну»³⁹. Другим мінусом цієї конструкції було те, що вона не з'ясує питання щодо місця цих міжнародних договорів у національному правопорядку. Це питання є актуальним особливо під час колізії між нормами міжнародного договору та нормами національного права. В переважній більшості випадків органи адміністрації та суди будуть надавати першість закону перед нормами міжнародного договору⁴⁰.

Досить хиткий характер концепції *ex proprio vigore* був підтверджений рішенням Найвищого Суду від 25 серпня 1987 р., в якому Суд зазначив, що укладення Польщею міжнародного договору з міжнародно-правової точки зору (ратифікація) не означає його дії у внутрішньодержавних відносинах. «Поки норми міжнародного права не будуть в спосіб, передбачений внутрішнім правом введені до цього права, доти вони таким правом не будуть і не є обов'язковими для судів. (...) Неможливість застосування судьями норм міжнародного права позбавляє також Найвищий Суд можливості оцінки, чи існує можливий конфлікт між нормами національного та міжнародного права. Суд в такому випадку уповноважений та зобов'язаний застосовувати виключно внутрішньодержавне право»⁴¹. Можна стверджувати, що цим самим Найвищий Суд піддав критиці застосування міжнародних договорів з «власної сили».

Треба підкреслити той факт, що позиція деяких міжнародних договорів у внутрішньому правопорядку ПНР була досить чітка. Як зазначають представники польської доктрини, до таких договорів відносилися передусім ті, до яких відсилають норми національного законодавства. У цьому випадку судочинний орган

має обов'язок застосовувати конкретний міжнародний договір⁴². Як вказує Р. Квечень, – «сутністю цієї конструкції є забезпечення нормам міжнародного договору юридичної сили у внутрішніх взаємовідносинах без рецепції, на підставі конкретних постанов закону. Отже, можна прийняти, що на підставі відсилання міжнародна угода є *lex specialis* по відношенню до законів»⁴³. Представниками польської доктрини було виділено кілька різновидів відсилання, що давало підстави для застосування міжнародних договорів у національному праві:

- 1) договір користується перевагою по відношенню до закону, якщо він регулює взаємовідносини інакше ніж закон;
- 2) договір застосовується у випадках, коли не має внутрішньодержавного регулювання у цій площині;
- 3) декларація закону стосовно того, що він не порушує положень міжнародного договору;
- 4) юридична сила деяких національних актів залежить від дії конкретного договору;
- 5) застосування конкретних внутрішньодержавних актів залежить від дотримання зобов'язань, що виникають з міжнародних договорів.

Цей метод імплементації міжнародних зобов'язань є найкращим. Як стверджував С. Казімерчик, – «в наших умовах застосування міжнародних угод судом в основному викликано змістом закону, тільки він створює повну гарантію врахування судом міжнародної угоди. (...) Гарантією застосування судом міжнародної угоди у взаємовідносинах між громадянами, дає закріплена в законі норма, що відсилає до тих угод»⁴⁴.

Таким чином, аналіз польської науки міжнародного права та конституційних положень щодо застосування норм міжнародного права у внутрішньому законодавстві свідчить про те, що доктринальні положення на протязі більш як півстоліття були під впливом різних теоретичних конструкцій, від трансформації до безпосереднього застосування норм міжнародного права у національному праві. Проте, як показує практика, нерідко позиція міжнародних договорів мала досить слабкий характер по відношенню до національних законів. За часів конституцій II Речі Посполитої, міжнародні договори могли бути скасовані положеннями пізніше прийнятих законів згідно із засадою *lex posterior derogat legi priori*. З іншого боку, конституція ПНР взагалі не зазначала чіткої позиції ратифікованих міжнародних угод, за що неодноразово була критикована великою кількістю представників польської доктрини.

1. *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1918, nr 17, poz. 41. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/wszechnica/akty/dekr_pilsud2.htm 2. *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1919, nr 19, poz. 226. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/wszechnica/akty/mala_konstytucja1919.htm 3. *Landau L. Prawo zawierania umow międzynarodowych*. // Encyklopedia podręczna prawa publicznego. – red. naukowy Z. Cybichowski. – Т. II. – Warszawa (bez daty wydania). – P. 776. 4. *Kwieciec R. Miejsce umow międzynarodowych w porządku prawnym państwa polskiego*. – Warszawa, 2000. – P. 73. 5. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* 1921. – nr 44. – poz. 267. – Режим доступу: http://www.konflikty.pl/a,336-2,Pozna_nowozytносe,Konstytucja_Rzeczpospolitej_Polskiej_z_dnia_17_marca_1921_roku_-_konstytucja_marcowa.html 6. *Kwieciec R. Miejsce umow międzynarodowych w porządku prawnym państwa polskiego*. – Warszawa, 2000. – P. 74. 7. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* 1921. – nr 44. – poz. 267 // http://www.konflikty.pl/a,336-2,Pozna_nowozytносe,Konstytucja_Rzeczpospolitej_Polskiej_z_dnia_17_

marca_1921_roku_- konstytucja_marcowa.html 8. *Melec A.C.* Le droit des et le systeme du droit polonais. – Fribourg 1945. – P. 35; *Makowski J.* Materiały do projektu przyszłej konstytucji // *Pacstwo i Prawo*. – № 11. – Warszawa, 1947. – P. 38. 9. *Skubiszewski K.* Konstytucyjne ujęcie stosunku prawa polskiego do prawa międzynarodowego // *Pacstwo i Prawo*. – № 10. – Warszawa 1987. – P. 11; *Wehr W.* Prawo zawierania umyw międzynarodowych. – Warszawa 1925. – P. 539. 10. *Piotrowski S.* Konkordat zawarty ze Stolicą Apostolską w 1925 roku przestai obowiązywaj jako wewnętrzna ustawa krajowa // *Pacstwo i Prawo*. – № 12. – Warszawa, 1947.– P. 476. 11. Przegląd Prawa i Administracji 1930, s. 476, cyt. za *Preisner A.* Prawo miedzynarodowe w orzecznictwie sądow polskich // *Prawo międzynarodowe i wspólnotowe w wewnętrznym porządku prawnym*. M. Kruk. – Warszawa, 1997. – S. 131. 12. *Wyrozumka A.* Umowy międzynarodowe teoria i praktyka. – Warszawa, 2006. – P. 540. 13. *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981. – P. 11. 14. *Kwieciec R.* Miejsce umow międzynarodowych w porządku prawnym pacstwa polskiego. – Warszawa, 2000. – P. 101; *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981. – P. 11,12; *Wyrozumka A.* Umowy międzynarodowe teoria i praktyka. – Warszawa, 2006. – P. 539. 15. *Wyrozumka A.* Umowy międzynarodowe teoria i praktyka. – Warszawa, 2006; Zbiyr wyrokow Najwyższego Trybunaiu Administracyjnego (ZWNTA) 1928. – T. VI. – poz 1454. 16. *Kryl M.* Prawo międzynarodowe w orzecznictwie sądyw krajowych. – Wilno 1932. – P. 76,77; *Orzecznictwo Sądyw Polskich (OSP) 1931. – T. X. – Poz. 524.* 17. *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981. – P. 12. 18. *Світлов В.І.* Україна у міжнародному співтоваристві // Суверенітет України і міжнародне право. – К.: Манускрипт 1995. – С. 51. 19. *OSP 1928. – T. VII. – Poz. 22.* 20. *Kwieciec R.* Miejsce umow międzynarodowych w porządku prawnym pacstwa polskiego. – Warszawa, 2000. – P. 101. 21. *Kryl M.* Prawo międzynarodowe w orzecznictwie sądyw krajowych. – Wilno 1932. – P. 76,77; *Orzecznictwo Sądyw Polskich (OSP) 1931. – T. X. – Poz. 524.* 22. *Dz. U. Nr 72. – 1925. – poz. 501 // http://msp.money.pl/akty_prawne/dzienniki_ustaw/konkordat;pomiedzy;stolica;apostolska;a,dziennik,ustaw,1925,072,501.html.* 23. *Dz. U. Nr 72. – 1925. – poz. 501 // http://msp.money.pl/akty_prawne/dzienniki_ustaw/konkordat;pomiedzy;stolica;apostolska;a,dziennik,ustaw,1925,072,501.html.* 24. *Piotrowski S.* Konkordat zawarty ze Stolicą Apostolską w 1925 roku przestai obowiązywaj jako wewnętrzna ustawa krajowa // *Pacstwo i Prawo*. – № 12. – Warszawa, 1947.– P. 3. 25. *Makowski J.* Materiały do projektu przyszłej konstytucji // *Pacstwo i Prawo*. – № 11. – Warszawa, 1947. – P. 41. 26. Режим доступу: www.mop.pl/html/miedzynarodowe_standardy/konstytucja_mop.html 27. *Każimierzcyk S.* Unowa międzynarodowa jako źrydio prawa wewnętrznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – Wrociaw, 1968. – P. 29–30. 28. *Rozmaryn S.* Skutecznośćж umyw międzynarodowych PRL w stosunkach wewnętrznych // *Pacstwo i Prawo*. – № 12. – Warszawa, 1962; *Kłafkowski A.* Unowa międzynarodowa a ustawa // *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. – № 7. – Poznań 1965; *Kłafkowski A.* Prawo międzynarodowe publiczne. – Warszawa, 1979; *Gelberg L.* Umowy międzynarodowe w systemie prawnym PR // *Nowe Prawo*.– 1974. – № 1; *Makowski J.* Organy pacstwa w stosunkach międzynarodowych – zjazdy międzynarodowe – unowa międzynarodowa. – Warszawa, 1957. – P. 197; *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981; *Skubiszewski K.* Konstytucyjne ujęcie stosunku prawa polskiego do prawa międzynarodowego // *Pacstwo i Prawo*. – № 10. – Warszawa 1987; *Skubiszewski K.* Głosa: umowy międzynarodowe w porządku prawnym PRL, do postanowienia Izby Pracy i Ubezpieczec Spoiecznych Sądu Najwyższego z 25 VIII 1987, I PRZ 8/87 // *Pacstwo i Prawo*. – № 6. – Warszawa, 1989; *Każimierzcyk S.* Unowa międzynarodowa jako źrydio prawa wewnętrznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – Wrociaw, 1968. – P. 81. 29. *Bafia J.* Ratyfikacja Paktyw Praw Czowieka w PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 4. – Warszawa, 1977. – P. 3,11. 30. *Nahlik S.E.* Wstęp do nauki prawa międzynarodowego. – Warszawa, 1966. – P. 19. 31. *Rysiaka G.* Stosunek prawa międzynarodowego do prawa wewnętrznego // *Encyklopedia prawa*

międzynarodowego i stosunków międzynarodowych. – red. naukowy A. Klafkowski. – Warszawa, 1976. – P. 368. **32.** *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981. – P. 16. **33.** I PRZ 8/87. – OSN CP 1987. – № 12. – Poz. 199. **34.** *Rozmaryn S.* Skuteczność umów międzynarodowych PRL w stosunkach wewnętrznych // *Pacstwo i Prawo*. – № 12. – Warszawa, 1962. – P. 953. **35.** *Skubiszewski K.* Konstytucyjne ujęcie stosunku prawa polskiego do prawa międzynarodowego // *Pacstwo i Prawo*. – № 10. – Warszawa, 1987. – P. 139. **36.** *Rozmaryn S.* Skuteczność umów międzynarodowych PRL w stosunkach wewnętrznych // *Pacstwo i Prawo*. – № 12. – Warszawa, 1962. – P. 951-959. **37.** *Kwieciec R.* Miejsce umów międzynarodowych w porządku prawnym państwa polskiego. – Warszawa, 2000. – P. 106. **38.** *Skubiszewski K.* Prawo PRL a traktaty. // *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. – № 3. – Poznań 1972. – P. 11. **39.** *Wasilkowski A.* Prawo międzynarodowe a prawo krajowe w przyszłej Konstytucji RP // *Prawo, źródła prawa i gwarancje jego zgodności z ustawą zasadniczą w projektach Konstytucji RP*. – red. naukowy K. Działocha i A. Preisner. – Wrocław, 1995. – P. 111. **40.** *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981. – P. 19. **41.** I PRZ 8/87. – OSN CP 1987. – № 12. – Poz. 199. **42.** *Skubiszewski K.* Prawa jednostki, umowy międzynarodowe i porządek prawny PRL // *Pacstwo i Prawo*. – № 7. – 1981. – P. 16. **43.** *Kwieciec R.* Miejsce umów międzynarodowych w porządku prawnym państwa polskiego. – Warszawa, 2000. – P. 109; *Gyralczyk W.* Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie. – Warszawa, 1995. – P. 29. **44.** *Każmierczyk S.* Unowa międzynarodowa jako źródło prawa wewnętrznego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – Wrocław, 1968. – P. 79.